

VARGHA DOMOKOSNÉ: PASQUICH JÁNOS (1754–1829)¹

**Digitalizálták a Magyar Tudománytörténeti Intézet munkatársai,
Gazda István vezetésével.**

1754. január 1-jén született a dalmáciai Zeng városában. Zágrábban járt egyetemre, és a nyolcvanas évek elejéig papként működött szülővárosában. Nagyon keveset tudunk életének ezen korszakáról, ő maga sem szívesen beszélt róla, nem tudni, mi okból.

1784-ben került a pesti egyetemre a matematika tanárának. Csillagászati karrierje 1786-ban kezdődött, ekkor nevezték ki a várbeli obszervatórium adjunktusának. 1789-ben az egyetem felsőmatematika-professzora lett. Pasquich boldog, tevékeny éveket élt meg Pesten.

Tanítványai nagyon szerették. Könyve is jelent meg ebben az esztendőben 'Versuch eines Beitrages zur allgemeinen Theorie von der Bewegung und Einrichtung der Maschinen' címmel Lipcsében.

Az egyetem tele volt lelkes fiatalokkal, a forradalom szele Párizsból ide is elérkezett. Az értelmiség szabadkőműves páholyokban talált eszmetársakra, de besúgókra is.

Sajnos semmi írásos emléket nem találtam, amely arról számolna be, milyen ember volt Pasquich külső megjelenésében. A Kiscelli Múzeum őriz ugyan egy színes metszetet, de ez is csak igen homályosan mutatja arcvonásait. És még az sem biztos, hogy valóban őt ábrázolja a kép. Saját és mások írásai alapján azonban teljes hitelességgel lehet megrajzolni egyéniségét, és műveinek segítségével tiszta képet kaphatunk szellemi arculatáról is.

Mindenekelőtt igen okos ember volt, aki a matematika és fizika minden területét a legmagasabb szinten ismerte. A matematikát nemcsak oktatta, hanem tankönyvei által alkotó módon fejlesztette is. A csillagászat elméletében és gyakorlatában is az élvonalba tartozott. Nagyon művelt volt, szellemes, kellemes társalgó. Túlérzékenysége, mely egy nyolcéves kori betegségére vezethető vissza, időnként súlyos neurózisként jelentkezett. Azokból, akik szerették, mindig a legjobb indulatot váltotta ki; akik valamiért, talán éppen „kényeskedéseiért” ki nem állhatták, azok a legaljasabb küzdelmet vívták ellene. Képtelen volt bármiféle önvédelemre. Az utókor leginkább azt tartja róla számon, hogy az 1820-as években egy súlyos rágalmazási ügybe keveredett. Hogy teljesen ártatlan volt, azt csak azok tudják, akik jártasak a csillagászat történetében.

Az utókor itthon is, külföldön is megfélemedezett róla. Manapság ki olvas latin nyelvű vagy gót betűs, régi német tudományos könyveket hazánkban? Érdekes volna megtudni, hány könyve hányodik idegen könyvtárakban. Ezek a könyvek a maguk idejében a legnagyobbak, Gauss, Bessel, Zách megbecsülését szerezték meg írójuk számára.

Sajnos Pasquich egyetemi professzorsága nem tartott hosszú ideig. A magyar jakobinusok vezetőinek kivégzését széles körű tisztogatás követte. 1795 után senki sem érezhette magát biztonságban az értelmiségiek táborában. Feloszlatták a szabadkőműves páholyokat.

---

¹ Forrás: Vargha Domokosné: Három bukott angyal. Pasquich János, az örök szenvedő (1754–1829). = Természet Világa, 1997. 10. sz. pp. 471–474.

Mindenki gyanús volt, akinek bárminemű kapcsolata volt a társaságokkal. Pasquich barátai közül többen is jártak a páholyokba. Pasquichot állandó szorongások gyötörték, amelyekből az időtől kezdődően már csak átmenetileg, egy csupán néhány évig tartó boldog korszakában szabadult meg.

1797-ben hagyta el az országot. Először Bécsbe ment, de innen jónak látta továbbállni. Majd Lipcse következett. Itt két évet tartózkodott, az egyetemi csillagvizsgálóban végzett munkájának eredményeként egy könyvet is megjelentetett, tíz évvel azután, hogy első könyve megjelent ebben a városban (*Elementa analyseas et geometriæ sublimioris*. Lipcse, 1799).

Lipcseben ismerkedett meg honfitársával, Zách Ferencsel, aki magával vitte Gothába. A gothai csillagász szeretettel látta vendégül az akkor már neves matematikus Pasquichot, együtt érzett vele félelmeiben, és nem tartotta szorongásait üldözési mániának. Hisz üldözöttségben neki is volt (és még lett is) része. Zách már évek óta ki volt tiltva az Osztrák Birodalomból, és amikor egy ízben meg akarta szegni a parancsot, Eger kapujából kergették vissza a városi katonák.

Pasquich másfél éves seebergi tartózkodása idején azonban gyakran támadt feszültség köztük. Ennek oka talán a hercegnő lehetett, aki Zách szerint túlságosan nagy figyelmet fordított Pasquich lelkének gyógyítására. Nagy közös sétáik voltak az asszonnyal a palota kertjében, s valószínűleg Pasquich neki is megvallotta élete nagy titkát, hogy szerelmes, és ezért ki akart ugrani a papi rendből és megnősülni. Hogy ki volt Pasquich szíve választottja, az ma is titok.

Schedius Lajoshoz küldött levelében Zách nem panaszkodott közös barátjukra, levelei tele vannak féltő aggodással annak egyre jobban elhatalmasodó neurózisa miatt. Ne gondoljuk azonban azt, hogy Pasquich a Seebergen csupán lelki bajaival foglalkozott. Kihasználta mindazokat a lehetőségeket, amelyeket a seebergi csillagvizsgáló és Zách társasága nyújtott számára. Az itt megszerzett tapasztalatokra épített akkor is, amikor később a Gellérthegy tetején a seeberginél is pompásabb csillagvizsgáló építéséhez kezdett hozzá.

Pasquich, szorongásait leküzdve, 1802-ben visszatért Budára. Elsősorban a budai fürdők meleg zuhataga vonzotta vissza a városba. Gyerekkora óta köszvénnel küszködött, lelke teste fázott a Seebergen. És bizonyára már feleslegesnek érezte magát idegenben. Nem valószínű, hogy bárminemű komolyabb félreértés rontotta volna meg barátságukat. Zách Schedius Lajoshoz küldött levelében arról is beszámolt, hogy a beteg tudóst ő és hercegnője milyen nehéz szívvel eresztette vissza hazájába. Ezért is furcsa az, hogy majdan ő adott helyet lapjában a Pasquichot ért súlyos rágalmaknak.

Nagy ajándék volt a hazatérő számára, hogy régi barátai olyan nagy szeretettel várták vissza ebbe a városba. További sorsa felől egy váratlan esemény döntött, legalábbis ő így írta meg a történetet. Nem sokkal hazaérkezése után barátjával, a kiváló botanikussal, Kitaibel Pállal a Duna-parton sétált, amikor szemébe ötlött hajdani munkahelye, a várbeli csillagvizsgáló. Vágyat érzett arra, hogy újra benne dolgozzon. Másnap kérvényt írt József nádorhoz, és megpályázta nemrég elhunyt kedves tanítványának, szegény Bogdanichnak megüresedett állását. 1803-ban nevezték ki a várbeli csillagvizsgáló másodcsillagászának, később, 1806-ban pedig igazgatójának.

Néhány igen szép év következett Pasquich János életében. Egy évtizednyi szorgos munka nemes pártfogók és jó szándékú barátok környezetében. József nádor, aki maga is amatőr csillagászként hódolt az égi vizsgálódás szenvedélyének, igen megkedvelte Pasquichot, aki azzal a feltétellel vállalta el az igazgatóságot, hogy a nádor segítségével Pest-Budát egy obszervatóriummal ajándékozza meg. Példaként a seebergi csillagvizsgáló lebegett szeme előtt. A nádor biztatására 1806-ban Münchenbe utazott, hogy ott Reichenbach tüzérszázados műhelyében az új intézmény számára a szükséges műszereket beszerezze.

Pasquich bejáratos lett a nádori lakosztályba is. Legkedvesebb művét, a 'Természet színházát' (Vorlesungen über einige der vorzüglichsten Gegenstände des Natur-Schauplatz. Ofen, 1818) Budán írta, és a nádori udvar hölgytagjai számára ajánlotta, akiknek minden valószínű-

ség szerint rendszeres előadásokat is tartott a Világegyetem rejtélyeiről. Ennek a hölgytársaságnak legfőbb bizalmasa Schedius Lajos volt. Úgy képelem, hogy ez a művelt és kedves hölgyekből álló hölgykoszorú igen sok kellemes órát nyújtott, és önbizalmát is visszaadta a mi szenvedésre született gellérthegyi csillagászunknak.

Épül a csillagvizsgáló a Gellérthegy tetején

A napóleoni háborúk kissé késleltették ugyan a gellérthegyi csillagvizsgáló építését – Reichenbach katonatisztként a fronton szolgált –, de a lendületet nem, amivel Pasquich a munkálatokhoz fogott.

1812-ben Reichenbach Budára érkezvén, egy maga által készített építési tervet is hozott magával. Azt a számára ideális csillagvizsgálót képzelte el, amelyben műszerei az optimális módon lehetnének felállíthatók. A Pollack Mihály által megálmodott épületet egybedolgozva Reichenbach terveivel készült el a végleges változat. Az építéshez 1813-ban fogtak hozzá, és 1815 októberében a Szent Szövetség három uralkodója (két császár és egy cár) jelenlétében ünnepélyesen meg is nyitották az új obszervatóriumot. 1817-re a csillagászoknak szánt lakóépületek is elkészültek.

Pasquich 1814-től kezdődően rendszeres híradással szolgált az építkezés menetéről Pest-Buda lakóinak, akik maguk is figyelték messziről a fejleményeket. A Gellérthegy nem volt akkoriban egy kihalt sziklatömb, ahogy sokan gondolnák. Elszórt házacskákban békés földművelők lakták a hegyet. Szokás volt az is, hogy húsvét hétfőjén a környező lakosok elárasztották a hegy tetejét, hogy vidám mulatozással töltsék el az ünnepet.

A nagy távlatokban gondolkozó Pasquichnak már az épület elkészülte előtt súlyos gondot okozott, hogy szeretett volna egy igazán tehetséges társat maga mellé az épülő új csillagvizsgálóba. Egyetlen állandó munkatársa volt csupán, a piarista Kmeth Dániel, aki már a várbeli csillagvizsgálóban is mellette dolgozott. Kmeth buzgó észlelő volt, és lelkes népszerűsítője a csillagászatnak. Képzettsége is volt a csillagász munkához, matematikát végzett a pesti egyetemen. De Pasquich, valami oknál fogva, nem sokra tartotta Kmeth szellemi képességeit, és mint gondos igazgató elhatározta, hogy erre a feladatra más, jobban megfelelő személyt keres a csillagvizsgálója számára.

Igyekszem a rossz döntések és a váratlan akadályok sorát valamiféle rendbe szedni.

Először is már kezdettől fogva jobban kellett volna törődnie Kmeth érzékenységével. Pasquich megelégedett azzal, hogy soha egy rossz szót nem szólt hozzá, sőt fizetésemelést eszközölt ki részére a helytartótanácsnál. Kmeth azonban Kalibán volt, aki gyűjtötte sérelmeit, és csak az alkalomra várt, hogy támadjon.

Az állandóan szorongó és borulató Pasquich megszedült az elért eredményektől. Ő, aki maga is tapasztalta a Bécsben uralkodó klerikus irányzat föld alatti hatalmát, a protestáns Gausshoz fordult tanácsért, és a protestáns és német Enckét hívta meg Budára csillagásznak.

A levelezés Gauss és Pasquich között csaknem egy évtizedig tartott, s végül Pasquich szégyenét hozta. Évekig hitegették a hivatalosok: azt állították, hogy semmi kifogásuk sincs Encke személye ellen, mégis az idő húzásával – igen ősi módszer – meg tudták akadályozni Budára jövetelét.

Littrow és Pasquich, akiket az Isten is egymás ellen rendelt

1815-ben, közvetlenül az épület elkészülte után a bécsiek új javaslattal álltak elő. Littrowot, a Kazányban élő osztrák csillagászt ajánlották. Pasquich elfogadta a javaslatot, és meghívta Littrowot Budára társának és jövőbeli utódjának. Az örömmel fogadta az invitálást, mert a

levél kétségbeejtő helyzetében ígért megoldást. Kazány városa, amelyben Littrow élt és dolgozott, szinte teljesen leégett, épp akkoriban, amikor a budai levél megérkezett. Az a ház is a tűz martaléka lett, amelyben az osztrák csillagász és családja élt. Megváltás volt számára a budai ajánlat.

Littrow ilyen szavakkal festette örömét Pasquichhoz küldött válaszában:

„Hogy egyenesen azon tárgyon kezdjem, mely Önt arra vezette, hogy nekem írjon, ajánlatát a legnagyobb örömmel elfogadom azon reményben, hogy Ön ajánlatát nem fogja megbánni... Ön ezt a csillagvizsgálót, mely Európa legjobb és legtökéletesebben felszerelt csillagvizsgáló intézetei közt foglal helyet, előrehaladott korban, a háború és pusztítás közepette alkotta... A derék magyar nemzet háláját tisztelt honfia iránt még akkor is el fogja rebegni, mikor már rég nem fog köztük élni.”

Szegény Pasquich nem megbánta, elátkozta azt a napot, amikor a meghívó levelét Littrownak megírta. Hat évvel később így foglalta össze a kettejük közti csaták lefolyását Christian Schumacherhez, az 'Astronomische Nachrichten' szerkesztőjéhez küldött levelében:

„Mit is mondjak Önnek erről, igen tisztelt barátom, amikor Ön a köztem és Littrow közötti ellentétekről kérdez... Hát íme a történet...”

Littrow 1816 júliusában érkezett meg Kazányból. Télen a városban biztosítottunk számára lakást. Fizetésként évi 2000 guldent kapott, ami igen jó évi járadéknak számított akkoriban... Hisz én magam csak 1500-at kaptam. Fizettük az útiköltségét a családjáéval együtt, s amikor megérkezett és nagy anyagi szükségben volt, száz aranyat adtam neki a saját pénzemből. Pest-Budán szeretettel fogadta mindenki, maga a főherceg is igen kegyes volt hozzá. Sajnos már az első napokban problémák mutatkoztak amiatt, hogy én nem akartam számára az igazgatóságot azonnal átadni. Nagyon fáj nekem az, amit ő a Jahrbuchba írt, hogy az »agg Pasquich, idős kora és betegségei miatt, csillagászati munkát végezni már nem tud, ezért nekem adja át az igazgatóságot, és Budát rövidesen el fogja hagyni, amint megérkezem«. És Littrow valóban azt várta volna el tőlem, hogy én a csillagvizsgálót elhagyjam, menjek nyugdíjba, míg én őt csak társnak, sociusnak hívtam Budára, és jövőbeli utódomnak jelöltem meg. Újra és újra megkértem arra, hogy vessünk véget az erőt és időt pazarló harcnak, de ő ettől még csak szemtelenebb lett, és meghívó levelemre hivatkozva távozásra szólított föl. Végül egy hozzá küldött levelemben a legudvariasabban megkértem őt arra, hogy további fenyegető levelet nekem ne írjon, mert én azokat felbontatlanul fogom visszaküldeni, őt pedig jövőbeli utódomnak és társamnak fogom tekinteni mindaddig, míg a csillagdát el nem hagyom...

Biztosíthatom Önt arról, hogy én mindezeket a gyalázatos dolgokat most, Littrow távozása után egyszerűen el akarom felejtetni.”

Pasquich ezt a levelet 1822 áprilisában írta. Fogalma sem volt róla, hogy a „feketeleves” még hátravan.

Rá egy évre Kmeth Dániel megírta hírhedt rágalmazó cikkét a Tudományos Gyűjtemény 1823-as kötetében 'Az üstökös-tsillagok vizsgálatjának új módjáról...' címmel. De mielőtt erről a valóban rémséges és ostoba történetről beszélnék, vissza kell térnem a Pasquich-Littrow-párharcra.

Pasquich attól a félelemtől, hogy Littrow el akarta üzni őt csillagvizsgálója éléről, egy napra sem tudott megszabadulni. Ebből következett, hogy igen érzékenyen reagált Littrow minden vélt és valódi támadására. Littrowot halálosan idegesítette Pasquich viselkedése, és egy vágya volt csupán: megszabadulni tőle.

Pasquich nemcsak túlérzékeny, de igen jó szándékú ember is volt, aki azt szerette volna, ha Littrow bocsánatot kér tőle, s azután békében dolgozhatnak együtt. De ha valamit utált Littrow Pasquichban, elsősorban ezeket a békülési kísérleteket. Littrow valóban hitt abban, hogy el tudja távolítani Pasquichot az igazgatói székből. Eszközei egyszerűek voltak. Mindenhol és mindenáron le akarta járatosni ellenfelét. Feljelentésekkel bombázta a helytartótanácsot és az egyetem illetékes hivatalait, például azzal, hogy Pasquich nem biztosít

elég vizet a Gellérthegy tetején maga és családja számára. Ezután az egyetem illetékes tanácsa rendeletben mondta ki, hogy hány ciszterna víz jár a Littrow családnak. Majd arról szóltak a beadványok, hogy Pasquich iszik az ő számukra kijelölt edényekből.

De a legaljasabb akkor volt Littrow, amikor Pasquich múltját kezdte piszkálni. Azzal is bevádolta, hogy nincs hivatalos felhatalmazása rá, hogy úgy írja alá a leveleket, mint igazgató. Littrownak is tudnia kellett, hogy a gellérthegyi csillagvizsgáló Pasquich műve. Ő építette fel, ő szerezte be a műszereket, mindenhol ő rendelkezett. Littrow vádaskodó beadványa nem ismeretes, csak az a szívfacsaró levél maradt fenn, amelyben a hatvanéves Pasquich hivatalos ígéretet tesz arra, hogy az igazgatói címet többé nem használja.

Jól tudjuk, mit jelent Pasquich számára a pesti tudóstársak szeretete. Littrow, aki fiatalabb volt, mozgékonyabb, mindenkinél megpróbálta Pasquichot bemocskolni, a „tehetetlen öreget”, aki akadályozza őt a munkában. Újságcikkeiben azzal rágalmazta meg, hogy hűtlenül bánt a budai polgárok pénzével, és a csillagda a Gellérthegyen alkalmatlan helyen, rossz terv alapján, rosszul kivitelezve épült fel. Egyszóval tudományos munkára alkalmatlan: egyszerűen kilopták a pesti polgárok zsebéből a pénzt.

És mit csinált Pasquich?

’Hesperusi levelek’ címmel igényes formában röpiratot fogalmazott, és saját kiadásában meg is jelentette. Külföldi barátainak is el akarta küldeni, tán el is küldte.

Mindebből az emberek itthon és külföldön is levonták a tanulságot, hogy a budai csillagászok már csak ilyen veszekedős fajták. Gaussnak barátaival folytatott levelezésében is újra meg újra felbukkant a gellérthegyi csillagászok csatározása.

Littrow 1820-ban a bécsi csillagvizsgáló igazgatója lett. Pasquich új és békésebb korszakban reménykedett, ahogy ezt az előbbi levélből is megtudhattuk.

És mit csinált Littrow?

Távozása után ő úgy érezte, hogy csatát veszített. A gellérthegyi csillagvizsgáló leromlott állapotban is sokkal szebb és jobban felszerelt intézmény volt, mint a bécsi. Vajon akkor mi lett volna, ha Littrow azt is megtudja, hogy Pasquich protezsálta be őt a császárnál?

Pasquich szégyellte a budai eseményeket, és csak akkor beszélt róluk, ha rá volt kényszerítve. Littrow nyíltan szidta Pasquichot. Schumachernek például azt írta egy levelében róla, hogy nála aljasabb emberrel még sohasem találkozott.

A Pasquich-ügy és az ’Ehrenrettung’

Budáról természetszerűleg Kmethnek is mennie kellett. Ő első perctől kezdve Littrow keze alá dolgozott. 1822-ben a Kassai Akadémiára ment a matematika tanárának. De ott sem nyughatott. Megrágalmazta Pasquichot azzal, hogy az ’Astronomische Nachrichten’-nek nem valódi üstökösfigyelési anyagot küldött 1821-ben, hanem megvárván a rangosabb csillagászok figyelési adatait, ezek áttanulmányozása után egy „ál figyelést” adott közre a folyóiratban. Rágalmait elsősorban a budai csillagászati műszerek elhanyagolt állapotával indokolta.

Kmeth vádaskodásai először a Tudományos Gyűjtemény 1823-as kötetében magyarul, majd egy év múlva a Zách-féle ’Correspondence Astronomique’-ban franciául jelentek meg. Littrow volt az, aki Kmethet erre az akcióra felbízta. Az osztrák csillagász szerint Pasquichnak túl pontosak voltak az észlelési adatai ahhoz képest, amilyen állapotban akkortájt a budai műszerek voltak, és gyanúsán egybevágnak tünnek más csillagászok figyelési eredményeivel. Kmeth boldogan kapta el a Littrow által elhullajtott magot, és előkereste – nem kis nehézségek árán – Pasquich eredeti figyelési jegyzeteit, s a magáéival egybevetve máris bizonyítottnak vélte a csalást.

Gauss és barátai, Schumacher, Olbers, Encke, Bessel együttesen léptek fel a rágalmozó ellen, és az 'Astronomische Nachrichten' harmadik kötetében közzétettek egy védőiratot 'Ehrenrettung' címmel. Igen érdekes az a levelezés, amely megelőzte a közösen megjelentetett tanulmányt.

Nemcsak Pasquich érdekében készült ez a gondos előkészületeket igénylő mű, sok jövőbe mutató tanulság is van benne. Kmeth Dániel Schumacherhez küldött levelében azt írta: „nagy szerencsémre megtaláltam Pasquich észleléseit”. Ez az akció csak szerencsétlenséget hozott mindenkinek. Kmethnek annyira, hogy bele is halt szégyenébe. Minden csillagász egyértelműen Pasquich mellé állt, akinek megbízható tudását és tiszta jellemét jól ismerték. Gauss matematikailag bizonyította be, hogy nem jó állapotban lévő műszerekkel is lehet jó eredményekre jutni, ha valaki tisztában van a redukáláshoz szükséges matematikai eszközökkel. Ami pedig a nagy erőfeszítéseket illeti, azok helyesen redukálva tökéletesen megegyeztek Kmeth saját megfigyelési adataival.

Gauss legfőbb tanulságként egy olbersi mondattal tesz pontot az egészre: minden csillagásznak kötelessége küzdeni az effajta gyalázatos rágalmak ellen, és meg kell védelmezni az ártatlanul meghurcoltakat.

Az elgyötört Pasquich, hogy már annak sem tudott örülni, hogy Schumacher rávette Littrowot: az Ehrenrettungban ő is szólaljon meg és kérjen bocsánatot – ha igen kényszeredetten is – Pasquichtól, akinek üldözői különben most is éberek voltak. Ugyanis az a száz példány, amit Pasquich saját költségén nyomtatott ki az Ehrenrettungból, hogy megküldje külföldi társainak tájékoztatás végett, mind egy szálig eltűnt, mielőtt Magyarország határát elhagyta volna.

Az ismeretlen bécsi jóakarók ekkor új ötlettel állottak elő. Tittel Péter Pált 1824 szeptemberében kinevezték a gellérthegyi csillagvizsgáló élére, mielőtt Pasquich felmentését megkapta volna. Ezért a gellérthegyi csillagvizsgálónak egy évig két igazgatója is volt egyszerre. Pasquich, ahogy barátaihoz írt leveleiből kitűnik, félt az új helyzettől, de aztán rövidesen megnyugodott. Tizenöt éve ismerték és tisztelték egymást Tittelrel és egy szép békés évet töltöttek el együtt. Akik újabb csatákra vártak, azoknak csalódniuk kellett. Az agg Pasquich megnyugodott. 1825-ben megkapta nyugdíjaztatását, bár a Lipót-kereszt nélkül, amire már oly rég áhítozott. Egy ideig még hazánkban maradt, Budafokon lakott, és az ottani fürdőkben gyógyíttatta köszvényes tagjait. 1829-ben Bécsben halt meg. Könyvtárát ma a Magyar Tudományos Akadémia Csillagászati Kutatóintézete őrzi. Vagyonának egy részét alapítványra fordította. A Pasquich-díjat egészen a II. világháborúig kapták tehetséges fiatal magyar természettudósok.